

HEILIGE ODULFUS

Belijder van de H.Drieëenheid

in het vroegmiddeleeuwse Fryslân

beschermer van schippers en scheepvaart

(775 - 855)

Russisch Orthodox Klooster van de H.Nikolaas
te Himmelum(Frl.)

HEILIGE ODULFUS

Belijder van de H.Drieëenheid

in het vroegmiddeleeuwse Fryslân

beschermer van schippers en scheepvaart

Overdruk uit het Jaarboek 2000
(pp.151-163) van de Vereniging van Orthodoxen
in Nederland "H.Nikolaas van Myra"

deze overdruk is verkrijgbaar bij:

Russisch orthodox klooster van de H.Nikolaas

Buorren 18, 8584 VC Himmelum(Fryslân)

tel.0514-581537; ~~postgiro:6910488~~

NL 65 INGB 000910488

afbeeldingen op titelblad: H.Odulfus en een 14e eeuwse zegel
van de stad Staveren dat de afvaart van de heilige naar de stad voorstelt.

Feestdag van de H.Odulfus 12 juni/25 juni.

Voorwoord

Met het verschijnen van deze brochure wil het orthodoxe klooster van de H.Nikolaas aandacht schenken aan een minder bekende heilige uit de tijd van het vroege christendom in Zuidwest Fryslân. De H.Odulfus heeft in deze streken in de 9^e eeuw als geloofsverkondiger met name de H.Drieënhedsleer verdedigd tegen de ketterij van het arianisme. Reeds tijdens het Eerste Oecumenische concilie in Nicea in 325 was dit arianisme door alle gezamenlijke christelijke bisschoppen veroordeeld (een van de meest vermaarde tegenstanders van het arianisme was de H.Nikolaas, bisschop van Myra).

Het missiewerk in 9^e eeuw in de Zuidwesthoek van Fryslân kwam tot stand vanuit een gemeenschap van kannuniken onder leiding van de H.Odulfus. Deze gemeenschap heeft vermoedelijk de grondslag gevormd van de latere H.Odulfusabdij in Staveren, waarvan de oudste documenten teruggaan tot het jaar 1132.

Het is ~~is~~ onder de orthodoxe gelovigen in West-Europa gebruikelijk om de Westeuropese heiligen, die vóór het Grote Schisma tussen de Oosterse en Westerse kerk in 1054 werden gecanoniseerd, tevens als hun heiligen te beschouwen. Zo staat bijvoorbeeld de H.Martinus van Tours eveneens op de Russisch-orthodoxe heiligenkalender vermeld en is in de Grieks-orthodoxe kalender de H.Benedictus van Nursia ook terug te vinden.

Hoewel bescheiden hopen wij toch dat deze brochure in het bijzonder de aandacht voor de H.Drieënhed in het christelijk geloof weer naar voren mag halen.

Voorjaar 2001

priester, multrik
Naden

Jenrewy

De Heilige Odulfus (8^e–9^e eeuw)

Hieromonnik Jewsewy

*Apostel van de H. Drie-eenheid onder de Friezen en beschermer van
schippers en scheepvaart*

Meer dan elf eeuwen zijn inmiddels verstreken sinds de sterfdag van de H. Odulfus op 12 juni 855 te Utrecht. Nadat de eerste geloofsverkondigers in onze streken, de H. Willibrord en zijn gezellen en de H. Bonifatius in de 8^e eeuw, het christelijke geloof hadden gebracht, stonden er steeds weer nieuwe generaties op van verkondigers die het christendom verder verbreidden in het noordelijke deel van de lage landen. Gesterkt door goddelijke genade en met inzet van eigen leven brachten zij het geloof verder, soms tot de marteldood.

De H. Odulfus behoort tot deze eerste generaties van geloofsverkondigers in noordelijk Nederland. Odulfus werd in een adellijk Frankisch geslacht omstreeks 775 werd geboren. Zijn vader Bodgis was heer van Oirschot. In 792 kwamen de Friezen voor het laatst in opstand tegen het Frankische gezag, toch heeft de Frankische afkomst van Odulfus zijn missie in Fryslân niet in de weg gestaan.

Wie was nu deze H. Odulfus? Wat dreef hem en hoe verspreidde zich zijn verering? En wat kan zijn betekenis voor ons orthodoxe christenen thans nog zijn? Deze vragen hoop ik in dit artikel te beantwoorden.

Uit de literatuur betreffende de *vita Sancti Odulphi*, het heiligenleven van de H. Odulfus, kan worden opgemaakt dat hij reeds

jong een geestelijke opleiding volgde aan de kloosterschool te Utrecht. Deze school was een van de weinige instellingen voor onderwijs in de toenmalige lage landen. De school stond onder invloed van het Angelsaksische monachisme, met wellicht enkele Ierse accenten. De H. Gregorius was omstreeks 750 aangesteld als abt voor het door de H. Willibrord in Utrecht gestichte St. Maartensklooster en de daarmee verbonden kloosterschool. Zelf was de H. Gregorius een leerling van de H. Bonifatius, die in 754 bij Dokkum werd vermoord. De H. Liudger was weer een leerling van deze H. Gregorius. Kortom de kloosterschool van Utrecht was een belangrijk geestelijk en cultureel centrum voor de noordelijke Nederlanden.

Het was deze kloosterschool die door de H. Odulfus werd bezocht en waar hij gevormd werd tot priester. Aan zijn ouders zei Odulfus dat hij voorkeur had voor het monastieke leven waarmee hij in Utrecht kennis had gemaakt. Zijn ouders echter zagen hem liever terugkeren naar Oirschot in de Toxandrië-gouw (huidige Noord-Brabant), om in de kerk te dienen die op hun domein lag en deel uitmaakte van het familiebezit. De wil van zijn ouders volgend verrichtte de H. Odulfus de parochiële zielszorg als pastoor in de parochie van de familiekerk. Toch niet geheel tevreden met deze situatie besloot hij, na het overlijden van zijn ouders, het ouderlijk erf met akkers en landerijen te verkopen en de opbrengst ervan aan de armen te geven.

Opnieuw meldde Odulfus zich in Utrecht waar hij opgenomen werd in de kannunikengemeenschap van de S. Salvatorkerk, die door de H. Willibrord was gebouwd naast de oudere St. Maartenskerk. De kerk en de gemeenschap waartoe de H. Odulfus behoorde is in de literatuur eveneens bekend als het Oudmunster. Kannuniken waren geestelijken (priesters) die met elkaar in gehoorzaamheid leefden onder een prior, die het hoofd van de gemeenschap was. Men onderscheidde zich van de monniken doordat men wel eigen bezit mocht hebben en bovendien ook in de wereld functies mocht verrichten, zoals zielzorger of schrijver in dienst van een hogere geestelijke waardigheidsbekleder.

Voor velen evenwel zal het onderscheid tussen monniken en reguliere kannuniken niet zo groot zijn geweest, omdat men evenals de monniken in monastieke kleding liep (een pij), een gebedsregel volgde en in een besloten gemeenschap woonde.

Een missie in Fryslân

De H. Frederik, bisschop van Utrecht (820-839), nam de H. Odulfus op in het kapittel, een belangrijk kerkelijk bestuursorgaan. Voorts besloot de bisschop de kannunik Odulfus te betrekken bij een opdracht in Fryslân. Daar bleek verwarring in de zielszorg te zijn ontstaan en begon de ketterij van het arianisme de kop op te steken. De kannunik werd gevraagd in het nog niet lang tot het christendom bekeerde Fryslân onder meer de juiste leer van de H. Drie-eenheid te verkondigen.

Wat hield deze ariaanse ketterij nu in? Arios, een priester die in het begin van de 4^e eeuw in Alexandrië leefde, had beweerd dat Christus, God de Zoon, lager stond dan God de Vader, en hij trok een lijn tussen God en de schepping en plaatste de Zoon onder de schepsels: een bijzonder mens weliswaar, maar niettemin een schepsel. Zijn motief was ongetwijfeld om de uniciteit en het bovenzintuiglijke karakter van God te bevestigen, maar het resultaat van zijn leer was, dat de vergoddelijking en verlossing van onze

ziel onmogelijk werd, omdat Christus buiten de Godheid geplaatst werd. De Kerk echter was van mening, dat alleen indien Christus werkelijk God èn mens is Hij ons weer met God kan verenigen. Immers alleen God kan ons de weg naar Hem zelf toe wijzen. Dus Christus is één in wezen met de Vader. Hij is geen halfgod noch een bijzonder

mens. Dus werd de leer van Arius, het arianisme, tijdens het Eerste Oecumenische Concilie in 325 te Nicea veroordeeld en werd de orthodoxe drie-eenheidsleer nader geformuleerd. Het arianisme sloot zoveel gemakkelijker aan bij het voorstellingsvermogen van de mensen, omdat het eenvoudiger is Christus slechts als een bijzonder mens te zien en niet als God. Het arianisme heeft hierdoor, ook na haar veroordeling nog altijd veel aanhang gevonden.

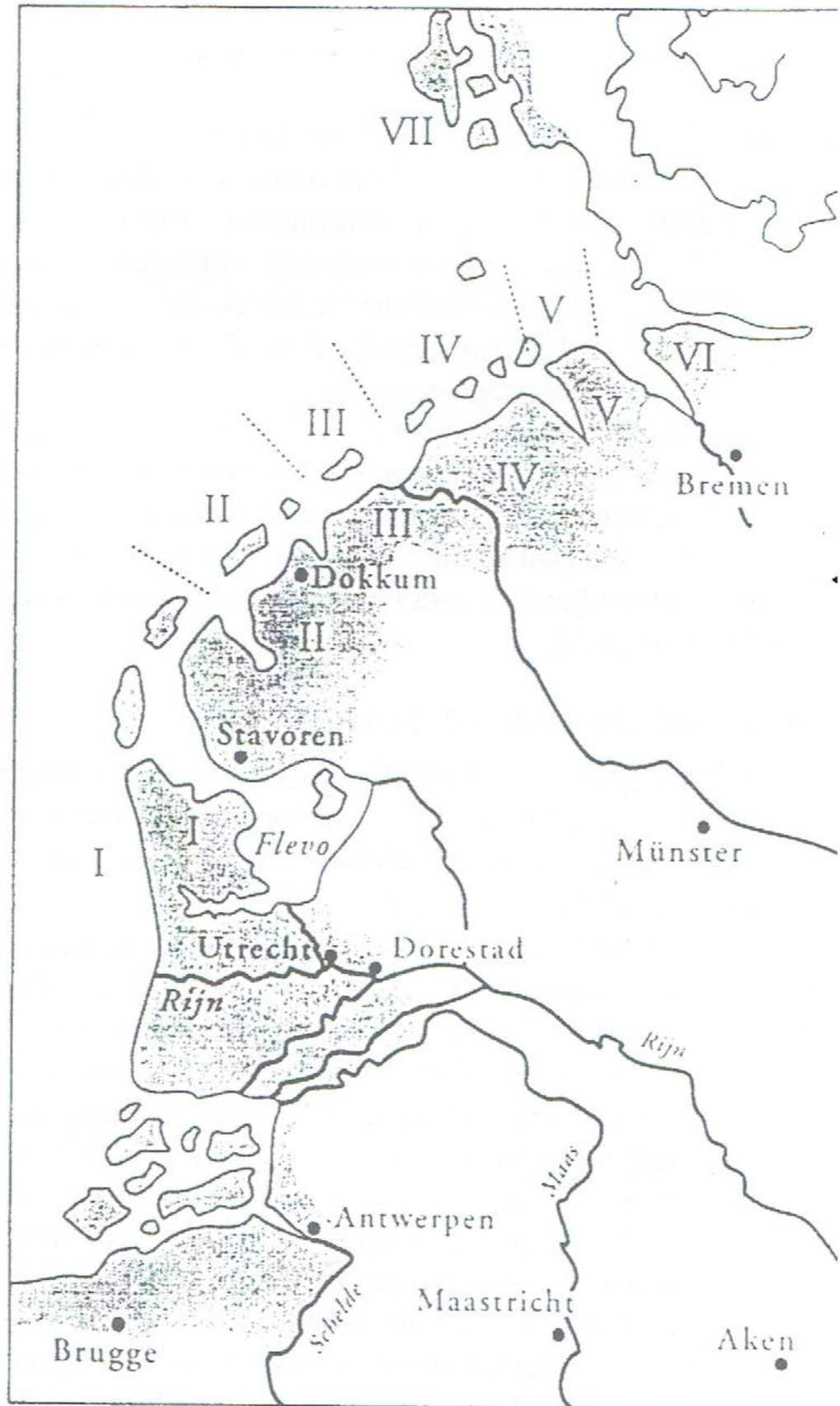
Dat het arianisme in Fryslân in het begin van de 9^e eeuw weer naar voren kwam heeft vermoedelijk ook te maken met de destijds niet toereikende vorming van de geestelijkheid in Fryslân waardoor ketterse ideeën post konden vatten. Ook zal de maatschappelijke chaos samenhangend met de invallen van de Noormannen in die tijd een rol hebben gespeeld.

De wonderbaarlijke overtocht

De literatuur over de H. Odulfus gaat evenwel niet diepgaand in op de aard en omvang van zijn missiewerk in Fryslân. Wel wordt er aandacht geschonken aan de wonderbaarlijke wijze waarop de H. Odulfus zijn missie vanuit Oirschot begon:

“Op een nacht kreeg hij een droom. Uit de hemel zag hij een jongeman in witte kleren neerdalen, die omstraald werd door een fel schitterend licht. Nu had Odulfus gehoord dat de duivel zich in allerlei verleidelijke gedaanten kan voordoen en daarom sloeg hij een kruis. Voor alle zekerheid nam hij ook nog een crucifix in de rechterhand en hield dat voor zich uit. Glimlachend kwam de hemelbewoner naderbij. “Odulfus, vrees niet! Ik ben echt een boodschapper van God. Als ik gezonden zou zijn door Lucifer, de helleprins, had ik rechtsomkeert gemaakt bij het zien van het kruisteken. De Heer draagt je op naar Utrecht te gaan. Je moet bisschop Frederik helpen bij het bekeren van de Friezen.”

De Zeven Friese
Zeelanden in de
tijd van Willi-
brod.

Odulfus zocht meteen zijn spullen bij elkaar en vertrok naar Utrecht. De reis duurde drie dagen. De bisschop was — eveneens in een visioen — op de hoogte gesteld van de komst van Odulfus en ontving zijn medestrijder voor het geloof op hartelijke wijze. De volgende ochtend vertrok Frederik naar Fryslân; alleen, want hij gunde Odulfus enkele dagen rust. De bisschop wist de harten van de afvalligen niet tot inkeer te brengen. Al zijn moeite was tevergeefs. Daarop zond hij een bode naar Odulfus met het verzoek hem zo snel mogelijk te komen helpen. Hoewel Odulfus net aan tafel was gegaan toen de boodschap hem bereikte, liet hij de maaltijd staan en vertrok onmiddellijk. Hij stak de Zuiderzee over naar Staveren, waar Frederik hem opwachtte. (andere bronnen spreken zelfs van een tocht waarbij een engel het schip zonder zeil, riemen, roer of tuig bestuurt). Gewapend met het woord Gods trokken ze samen door Fryslân. Overal overwonnen ze met het zwaard van het geloof hun duivelse tegenstanders. De afvalligen werden terug geleid naar de schaapskooi des Heren. Om te voorkomen dat er weer ketterijen de kop op zouden steken, onderwezen beide missionarissen de priesters de leer van de Drie-eenheid. "God is één en eeuwig, maar is onderscheiden in drie personen: de Vader, de Zoon en de Heilige Geest." ¹

Hierna stelde de heilige bisschop Frederik Odulfus aan tot hoofd van de kerk in Staveren.

1. Jongen, L., 1998:84 e.v.

Verbonden aan de kerk van Staveren, die vermoedelijk de H. Moeder Gods als schutspatroon had, richtte de H. Odulfus een kannunikengemeenschap op zoals hij deze had gekend in Utrecht. De kannuniken waren actief in de zielszorg. Zeer waarschijnlijk is er vanuit deze eerste monastieke gemeenschap in Staveren en in de wijde omgeving gepredikt en is het parochieleven opgebouwd. Hoe het deze kannunikengemeenschap verder is vergaan valt moeilijk te achterhalen. Gegevens zijn verloren gegaan. Vanaf het begin van de 9^e eeuw tot in de 11^e eeuw werd het gehele kustgebied van de Noordzee geteisterd door rooftochten van de Noormannen. Ook het gebied rond Staveren zal niet gespaard gebleven zijn. In 835 werd namelijk de bloeiende Friese handelsnederzetting Dorestad, ter hoogte van de afsplitsing van de Rijn en de Lek bij het tegenwoordige Wijk-bij-Duurstede, volkomen leeg geplunderd en nagenoeg van de aardbodem weggevaagd. Staveren lag aan de belangrijke handelsroute vanaf Dorestad naar Skandinavië en de Baltische kust.

Het is in deze roerige tijden geweest dat de H. Odulfus zijn missie volbracht. Op hoge leeftijd trok de H. Odulfus zich terug in Utrecht om er te sterven. Daar bewaarde men dierbare herinneringen aan hem. Veel van de latere afbeeldingen van de H. Odulfus laten hem zien als een oude man die met een stok zich staande houdt. Aan de knop van zijn wandelstok hing een koord met een klein tafeltje waarop hij in was de gedachtenissen schreef van degenen die hem om zijn gebeden hadden gevraagd.

Na het overlijden van de heilige ca. 855 ontstond er rondom zijn graf in het Utrechtse Oudmunster een bijzondere verering voor de H. Odulfus. Deze verering breidde zich al spoedig uit naar Staveren.

De St. Odulfusabdij

Tegen het einde van de 11^e eeuw keerde de rust weer terug aan de Noordzeekust. De Vikingen waren gekerstend en kozen voor vaste woonplaatsen. Tegelijkertijd ontstond er vanuit het Bourgondische

klooster Cluny een hervormingsbeweging waar vele kloostergemeenschappen zich bij aansloten en die leidde tot een opbloei van het monastieke leven.

Op initiatief van Staverse burgers werd de in lekenhanden geraakte H. Odulfuskerk met bijbehorende bezittingen volgens een oorkonde uit 1132, door de Utrechtse bisschop Andreas van Cuyk, overgedragen aan een jonge stichting van benedictijner monniken uit Oostbroek niet ver van de stad Utrecht. Kloosterlingen uit deze jonge stichting trokken naar Staveren. Hoogstwaarschijnlijk werd de kannuniken-gemeenschap opgenomen in deze hervorming. Vanaf dat moment bleef de naam van de heilige Odulfus voor enkele eeuwen verbonden aan het klooster van de stad Staveren: de St. Odulfusabdij. Deze benedictijner St. Odulfusabdij, waarschijnlijk het eerste klooster van Fryslân, lag tot 1415 ongeveer 800 meter ten noordwesten van het huidige stadje. Dat stadsdeel werd destijds regelmatig getroffen door stormvloed en ging uiteindelijk verloren. De H. Odulfusabdij werd derhalve overgebracht naar een veiliger plek binnen de stadswallen.

In 1495 werd in het kader van de hervormingsbeweging van de benedictijnse Congregatie van Bursfeld de Staverse abdij samengevoegd met het H. Nikolaasklooster te Himmelum, onder de naam St. Odulfusabdij van Staveren te Himmelum.

Uiteindelijk viel in 1580 het doek voor de St. Odulfusabdij. Op het hoogtepunt van de strijd tijdens de Tachtigjarige Oorlog besloten de Staten van Fryslân de rooms-katholieke eredienst te verbieden en alle kerkelijke goederen te confisqueren. Dit besluit trof ook de St. Odulfusabdij te Himmelum, die in het bezit kwam van de Friese Staten. Na stormvloed en oorlogsschade, na interne desintegratie en schade als gevolg van de strijd tussen de Schieringers en Vetkopers en de uiteindelijke confiscatie tijdens de Reformatie, kwam er een einde aan het voortbestaan van dit oudste klooster van Fryslân.

De verspreiding van de verering voor de H. Odulfus

De verering voor de H. Odulfus had zich evenwel vanaf de 11^e eeuw reeds over een betrekkelijk groot gebied verspreid. Vermoedelijk door Friezen via handelscontacten overgebracht dan wel meegevoerd naar Friese ontginningskoloniaties elders. Zo drong de verering voor de H. Odulfus diep door tot in het Duitse Rijk, in Vlaanderen en in Engeland.

In Fryslân zelf is de naam van de H. Odulfus en zijn verering verbonden gebleven aan twee parochiekerken in de zuidwesthoek van deze provincie. Het betrof tot aan de Refomatie de kerken van Ypecolsga en Himmelum. Deze beide dorpen werden van oudsher vanuit het St. Odulfusklooster te Staveren bediend. Het dorp Ypecolsga wordt zelfs nog vermeld op de stichtingsoorkonde van het Staverse klooster van bisschop Andreas van Utrecht (1132), weliswaar onder een anders gespelde naam, Ipekelderkerke.

De verering voor de H. Odulfus is na de reformatie uit de beide voornoemde dorpen verdwenen. Tijdens de Reformatie wisten jezuïetenpaters langs sluipwegen — de openbare roomskatholieke eredienst was immers verboden — een kleine parochiegemeenschap in en rondom Himmelum te bedienen. Uit deze verscholen gemeenschap ontstond later de St. Odulfusparochie van Bakhuzen, een dorp dat ongeveer een kilometer zuidelijker van Himmelum ligt. Van relieken van de H. Odulfus is echter in Fryslân geen spoor meer te bekennen.

Hoewel de verering voor de heilige zich van oorsprong met name concentreerde in Utrecht en Staveren is de H. Odulfus ook in vele andere plaatsen in de lage landen bekend geworden. Zo wordt hij nog steeds in zijn geboorteplaats Best (buurtschap Verrebest) vereerd. Jaarlijks wordt er op 12 juni — of indien deze datum niet op een zondag valt dan de dichtstbijzijnde zondag — een St. Odulfusprocessie gehouden, die van Oirschot tot Best voert. In de parochiekerk van St. Odulfus te Best bevindt zich een relik van de heilige, een vinger-

kootje gevat in een zilveren handvormige reliekhouders uit 1620. Ook in de St. Pieterskerk in het naburige Oirschot wordt een reliek bewaard van de H. Odulfus. Dit reliek bevindt zich daar reeds vanaf het einde van de 15^e eeuw. *Sunte Odulfusdach* was een belangrijke feestdag voor de beide dorpen, een traditie die teruggaat tot de middeleeuwen en tot op de huidige dag nog haar sporen heeft nagelaten.

Anders is het gesteld met de plaatsen in West-Nederland waar eveneens verering voor de H. Odulfus heeft bestaan. Pater Kroonenburg noemt in zijn omvangrijke studie *Neerlands heiligen in de middeleeuwen* (1895) onder meer de volgende plaatsen waar parochiekerken het patronaat van de H. Odulfus kenden: Wijk aan Zee (NH), Ooltgensplaat (ZH) en daarnaast noemt hij nog de reeds vermelde plaatsen Bakhuzen, Himmelum en Best. Aan deze reeks kunnen nog worden toegevoegd Varsseveld in de Achterhoek, dat in de middeleeuwen onder het Westfaalse bisdom Munster viel en van daaruit in contact kwam met de H. Odulfusverering, en voorts nog Assendelft en Wormer in de Noordhollandse Zaanstreek.

Met name in Wormer gaat de oorsprong van de St. Odulfusverering terug tot in de middeleeuwen. De schippers uit deze plaats riepen de voorspraak in van de H. Odulfus om een veilige reis. Jaarlijks werd er een St. Odulfusprocessie gehouden. In het naburige Assendelft begon de devotie rond de heilige sinds 1654 nadat een wonderbare genezing van een doof negenjarig meisje had plaatsgevonden. Het meisje genas van haar doofheid door het aanraken van de relieken van de H. Odulfus. De traditie rond de verering van de H. Odulfus is evenwel in deze beide plaatsen geheel verloren gegaan.

Samenvattend kunnen we zeggen dat de H. Odulfus de enige inheemse heilige is uit het middeleeuwse bisdom Utrecht, die een betrekkelijk omvangrijke verering kende zelfs buiten Nederland, vanaf de 10e eeuw tot aan de Reformatie. Na de Reformatie beperkt de verering zich tot de eerdergenoemde Zuidnederlandse Odulfusbedevaartsplaatsen Oirschot en Best.

Momenteel vinden er archeologische werkzaamheden plaats voor de kust van Staveren. In april vorig jaar zijn enkele sarcofagen van het voormalige St. Odulfusklooster op de bodem van het IJsselmeer gevonden. Continuering van dit onderzoek zou meer gegevens kunnen opleveren over de voormalige St. Odulfusabdij, over haar precieze ligging en mogelijk ook over aspecten van het kloosterleven en de Odulfusdevotie. Op grond van de gegevens die over het leven van de heilige zijn verzameld komt niet het beeld naar voren van een heilige die opzienbare wonderen heeft verricht, noch van een missionaris die zijn christelijke zending met de martelaarsdood bekroonde en op deze wijze het Hemels Koninkrijk met de heiligen deelachtig werd. Toch is de opdracht die hij omstreeks 830 van de heilige bisschop Frederik van Utrecht ontving niet bepaald zonder gevaar geweest. Allereerst was er het steeds dreigende gevaar van de Noormannen-invasies. Maar eenmaal in het missie-gebied gearriveerd diende de Frankische priester Odulfus zich vertrouwd te maken met de Friezen in Staveren en omgeving: een hachelijke onderneming. Als orthodoxe christenen zouden wij de heiligheid van de H. Odulfus het beste kunnen omschrijven met die van een belijder voor het geloof. In een beschrijving van het leven van de H. Odulfus wordt dit op de volgende wijze getypeerd:

*"Nog geen eeuw geleden was de H. Bonifatius met zijn gezellen te Dokkum de marteldood gestorven, en ook Odulf, die ging, hoopte met het offer van zijn leven zijn apostolaat te kunnen bezegelen. Door zijn taaie werkracht en zijn onuitputtelijk geduld en vooral door zijn voorbeeld werden de Friezen teruggewonnen voor de Kerk."*²

De H. Drie-eenheid als bron van ons geloof.

Het is denkbaar dat de H. Odulfus met verwijzingen naar de Geloofsbelijdenis het mysterie van de H. Drie-eenheid zal hebben toegelicht.

2. Biervliet 1987:105

*“Ik geloof in een God, de almachtige Vader. Schep-
per van hemel en aarde, van al het zichtbare en onzicht-
bare; in een Heer Jesus Christus, de Eengeboren Zoon
van God, Die uit de Vader geboren is voor alle eeuwen.
Licht van Licht, waarachtige God uit een waarachtige
God; geboren niet geschapen, een in Wezen met de Va-
der, door wie alles gemaakt is”.*

Dit is een deel van de Geloofsbelijdenis zoals die tijdens het Eerste en Tweede Oecumenische Concilie van Nicea en Constantinopel tot stand kwam. Deze Geloofsbelijdenis gold sindsdien als toetssteen voor de orthodoxie. Reeds tijdens het Eerste Oecumenische Concilie in 325 te Nicea werd de basis ervoor gelegd. Tijdens dit concilie werd tevens het eerder genoemde arianisme als ketterij veroordeeld. Volgens de traditie zou ook de H. Nikolaas, bisschop van Myra en tegenstander van Arios, tot de deelnemers van dit concilie te Nicea hebben behoord. Zo verenigen zich thans rond de nieuwe kloosterstichting in Himmelum, de vermaarde H. Nikolaas als haar schutspatroon, op een plek die ooit zo nauw verbonden was met de H. Odulfus, weliswaar een minder bekende maar evenzeer een voorvechter en belijder van de orthodoxe H. Drie-eenheidsleer. Opmerkelijk is bovendien dat beiden schutspatronen zijn voor schepelingen.

Juist nu in onze tijd christelijke geloofszekerheden onder druk lijken te staan, enerzijds door het vertrouwen in geavanceerde technologie en haar schijnbaar onbegrensde mogelijkheden die daardoor voor mensen ontstaan, anderzijds door groeiende twijfel aan de wenselijkheid van de onbegrensde mogelijkheden en onzekerheid omtrent de christelijke fundamenten van ons bestaan. Juist in deze tijd nu de Godheid van Christus niet meer lijkt te worden ‘begrepen’ of althans als mysterie amper nog wordt aanvaard. Misschien dat nu een terugblik op het leven en de werken van de heiligen, en hun verering, ons wellicht de kracht geeft om ons eigen geloofsleven door de drie-ene God hernieuwd te laten inspireren.

*Eer aan de Heilige Drie-eenheid;
In de Naam van de Vader, en de Zoon en de H. Geest:
Heilige bisschop Nikolaas en Heilige Odulfus, bid God voor ons!*

Verkorte geraadpleegde literatuurlijst:

- Biervliet (o.s.b.), A. T. van, *Heiligen uit ons volk*, (Brugge: Tabor, 1987)
- Buijtenen, dr. M.P. van, *Langs heiligenweg: perspectief van enig vroeg-middeleeuwse verbindingen met Noord-Nederland*, (Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij, 1977)
- Jongen, dr. L., *Heiligenlevens in Nederland en Vlaanderen* (Amsterdam: Bert Bakker, 1998)
- Margry, P.J. & Ch. Caspers (red.), *Bedevaartsplaatsen in Nederland, Deel 1: Noord en Midden-Nederland* (Amsterdam/Hilversum: P.J. Meertens-Instituut/Verloren, 1997)
- Margry, P.J. & Ch. Caspers (red.), *Bedevaartsplaatsen in Nederland, Deel 2: Noord-Brabant* (Amsterdam/Hilversum: P.J. Meertens-Instituut/Verloren, 1998)
- Moll, dr. J.A., *Hilligen yn Fryslân: Sint Odulfus*, in: *Fryslân* 2(1996) no.1, pp.8-9
- Moll, dr. J.A., *Graaf Willem IV, de Hollands-Friese oorlog van 1344-1345 en de Friese kloosters*, in: Breuker, Ph. H. en A. Janse (red.), *Negen eeuwen Friesland — Holland: geschiedenis van een haat-liefde verhouding*, (Leeuwarden/Zutphen: Fryske Akademy/Walburg Pers, 1997)